

DIMITRIE CANTEMIR ȘI CONSTANTIN BRÂNCOVEANU. ISTORIA RIVALITĂȚII

Doctor habilitat în pedagogie **Victor ȚVIRCUN**
Secția de Științe Umanistice al AȘM

DIMITRIE KANTEMIR AND KONSTANTIN BRANKOVEANU. THE HISTORY OF RIVALRY

Summary. The present study concentrates on a bold attempt of shedding light on an issue that has not been studied in depth in cantemirology – analysis of the relationship between two prominent politicians of the 18th century – the rulers of the Moldovan and Romanian Countries, Dimitrie Kantemir and Konstantin Brankoveanu. Based on new archival documents, along with documental publications and special studies, the author attempts to fill in the gaps and eliminate inconsistencies that are occasionally unprecedented in publications dedicated to their relations. Moreover, there was an attempt of answering the question of – how this relationship can be characterized – on enmity or rather rivalry.

Keywords: Dimitrie Kantemir, Konstantin Brankoveanu, Peter the Great, 18th century, The Principality of Moldova, the Country of Romania, Russia, Ottoman Empire, Rivalry.

Rezumat. În studiul de față se întreprinde o tentativă temerară de a pune în lumină o problemă puțin studiată în cantemirologie – analiza relațiilor dintre două personalități politice proeminente de la sfârșitul sec. XVII – începutul sec. XVIII: Dimitrie Cantemir și Constantin Brâncoveanu, domnitori ai Țării Moldovei și Țării Românești. În baza unor materiale noi din arhive, precum și a publicațiilor de documente și studii speciale, autorul încearcă să acopere golurile și să elimine incoerențele care se mai întâlnesc în publicațiile dedicate relațiilor dintre ei. Totodată, s-a căutat un răspuns la întrebarea cum pot fi caracterizate aceste raporturi – ca dușmănie sau ca rivalitate?

Cuvinte-cheie: Dimitrie Cantemir, Constantin Brâncoveanu, Petru cel Mare, secolul al XVIII-lea, Țara Moldovei, Țara Românească, Rusia, Imperiul Otoman, rivalitate.

În pofida faptului că pe parcursul ultimelor decenii biografiile domnitorului Țării Moldovei, Dimitrie Cantemir, și al Țării Românești, Constantin Brâncoveanu, au devenit un obiect al numeroaselor studii științifice [1, 2, 3, 4, 5], raporturile interpersonale ale acestor două figuri proeminente ale vieții politice din primul sfert al secolului al XVIII-lea nu au devenit un subiect aparte al cercetărilor. Autorul prezentei publicații și-a propus să efectueze un studiu privind evoluția relațiilor între cei doi demnitari și să dea răspuns la întrebarea – cum pot fi caracterizate acestea, ca dușmănie de o viață sau ca o rivalitate politică?

În viziunea noastră, conflictul dintre Constantin Brâncoveanu și familia Cantemir a apărut deja la începutul anilor 1690, atunci când se hotăra problema înscăunării pe tronul Țării Moldovei a lui Dimitrie Cantemir, după moartea tatălui său Constantin. În lupta pentru scaunul domnesc al Moldovei, familia Cantemir și susținătorii ei au suferit înfrângere în fața lui C. Brâncoveanu, care a reușit să promoveze la acest post creatura sa – Gheorghe Duca.

Situația s-a schimbat însă radical peste câțiva ani, când, după moartea sultanului Murat al II-lea, credințele și susținerea politică a domnitorului Țării Românești la Sublima Poartă au slăbit, fapt care a permis reprezentanților familiei Cantemir să-și ia revanșa. În pofida mai multor piedici puse de C. Brâncoveanu,

pe tronul domnesc al Moldovei a urcat Antioh, fratele mai mare al lui Dimitrie.

Un alt eveniment, care a aprofundat conflictul dintre familiile Brâncoveanu și Cantemir, s-a produs la sfârșitul anilor 1690, când Dimitrie s-a căsătorit cu fiica răposatului domnitor Șerban Cantacuzino, Cassandra. Aceasta, împreună cu maica sa Maria, a avut de suferit enorm de pe urma lui C. Brâncoveanu care le era rudă. C. Brâncoveanu a participat activ la complotul împotriva lui Șerban Cantacuzino, soldat cu omorul acestuia, iar ulterior a întreprins un șir de acțiuni denigratoare împotriva văduvei lui și a familiei ei. După cum mărturisesc contemporanii, „C. Brâncoveanu, după ce a obținut puterea în Țară, a pus pe văduva lui Șerban cu unicul fecior și trei fiice în închisoare, amenințându-le că le va aduce nu numai pagube materiale, dar le va lua și viața în cazul în care nu-i vor achita 25 de mii de pungi de galbeni, bani pe care el, chipurile, i-a plătit Porții pentru a-i scăpa de extrădarea la Constantinopol” [6].

Fiind plasată în mănăstirea Cotroceni împreună cu copiii, Maria a fost nevoită să apeleze după ajutor la împăratul Leopold. Răspunsul din Viena a venit neîntârziat: un detașament de cavalerie de circa șapte mii de ostași, sub comanda generalului Donat Heissler, a sosit la Cotroceni pentru a elibera familia văduvei și a o conduce la Cronștadt (Brașov) [6, p. 387]. Fără

îndoială, această umilință și înjosire crasă, la care au fost supuse de către domnitorul muntean, nu s-a șters din memoria Cassandrei și a rudelor ei, punându-și amprentă asupra relațiilor lui D. Cantemir și C. Brâncoveanu, însă nu au dus la izbucnirea unui conflict direct. Ambii demnitari înțelegeau că o confruntare deschisă și dușmănia nu va folosi niciunui dintre ei.

Dovadă pot servi evenimentele din anii 1703–1704. Potrivit unor istorici, cercetători ai biografiei lui D. Cantemir, acesta încă în primii ani ai secolului al XVIII-lea era puternic implicat în lupta pentru tronul Țării Românești. Văzând în el o amenințare reală pentru bunăstarea și îndelungata sa domnie, principele muntean Constantin Brâncoveanu s-a folosit de toate relațiile și de influența pe care o avea la curtea sultanului pentru a-l ponegi și a-l înlătura pe rivalul său [7; 1, p. 309-310].

Pentru a aplana acest conflict îndelungat, în septembrie 1703 domnitorul muntean l-a trimis la Constantinopol, în misiune secretă, pe omul său de încredere, marele sluger Toma Cantacuzino. Potrivit unui punct de vedere încetățenit în literatura istorică, sarcina lui Toma Cantacuzino era de a convinge anturajul sultanului să-l aresteze pe principele moldovean și să-l exileze pe insula Chios. În cazul unui concurs de împrejurări favorabile, se avea în vedere răpirea lui Dimitrie Cantemir și aducerea lui în capitala Țării Românești pentru a fi pedepsit [8]. Însă emisarul principelui muntean „... începe să ducă la Poartă o politică personală, depășind instrucțiunile domnului său și încercând o apropiere de Dimitrie Cantemir” [9]. Mai mult decât atât, conform autorilor citați, doar datorită firii nobile și poziției principiale a lui Toma Cantacuzino, „care nu s-a pretat la uneltirile josnice ale lui Brâncoveanu”, au fost dejucate planurile domnitorului valah de a se răzbuna pe tânărul său rival [9, p. 69].

Distanțându-ne de părerea unanim acceptată cu privire la misiunea marelui sluger, vom încerca să o privim din alt unghi. În primul rând, provoacă nedumerire faptul că domnitorul muntean se adresează înalților demnitari ai Porții nu prin intermediul capuchehaiei – reprezentantul său plenipotențiar la curtea sultanului, ci printr-un trimis care n-a fost niciodată până atunci la Istanbul, nu cunoștea această țară, nu avusese contacte și relații personale cu rudele sau cu persoanele influente din anturajul conducătorului Imperiului Otoman. Ultima circumstanță nu este deloc de neglijat, deoarece în perioada la care ne referim a avea cunoștințe și relații amicale cu persoane oficiale din serai însemna o garanție a succesului în rezolvarea oricărui probleme, uneori chiar și ale celor foarte dificile. Pe de altă parte, este greu de închipuit că supusul principelui, fiindu-i și rudă apropiată, s-ar fi comportat

nu în favoarea, ci împotriva intereselor protectorului și suzeranului său. Totodată, absolut lipsită de logică este hotărârea lui Brâncoveanu de a-i atribui lui Toma Cantacuzino, în august 1704, după ce acesta „s-a împotrivit voinței domnitorului său”, rangul de vel postelnic [10], care îi dădea dreptul de a fi membru al Sfatului domnesc – organul administrativ superior al conducerii țării, dar și de a rândui treburile curții și de a se îngriji de odăile domnului [11].

În opinia noastră, misiunea specială a lui Toma Cantacuzino la Istanbul, din septembrie 1703 – ianuarie 1704, n-a urmărit nicidecum înlăturarea fizică a lui Dimitrie Cantemir, ca principal rival al domnitorului valah. Având destul credit și influență la curtea otomană, dar și legături vechi și durabile cu înalți demnitari din cercurile apropiate sultanului, Constantin Brâncoveanu avea nenumărate posibilități să se răfuiască cu rivalul său.

Una dintre ele putea fi în anul 1703, când, la ordinul sultanului, Brâncoveanu, însoțit de o suită numeroasă, s-a aflat în capitala de vară a Imperiului Otoman, între 28 mai – 28 iunie [1, p. 309]. În afară de aceasta, dispunând de resurse financiare considerabile, el ar fi putut să-i convingă fără prea multă dificultate pe funcționarii otomani „îndărătnici” să rezolve problema în favoarea sa. Însă Constantin Brâncoveanu a preferat să aleagă un alt mod de soluționare a conflictului care, fără victime și vărsare de sânge, ar fi stopat pretențiile lui Dimitrie Cantemir la tronul Moldovei sau al Țării Românești.

Constantin Brâncoveanu știa prea bine că după ce principele moldovean s-a instalat cu tânăra sa soție la Istanbul, situația lui materială și financiară era departe de a fi suficientă pentru cerințele vieții din capitală [12]. Ea s-a înrăutățit în urma faptului că toate moșiile tatălui i-au revenit fratelui său mai mare – Antioh, în timp ce proprietățile lui Dimitrie constau doar din câteva case la Iași, primite ca moștenire și dobândite după căsătorie [1, p. 308].

Părerea noastră este că domnitorul muntean i-a propus lui Dimitrie Cantemir o afacere – bani și avere în schimbul renunțării la pretențiile de a ocupa scaunul domnesc. Deoarece tratativele aveau un caracter delicat, legat de probleme de familie, negocierile puteau fi purtate numai de persoane apropiate, care s-ar fi bucurat de încrederea deplină a ambelor părți.

Pentru acest rol se potrivrea de minune marele sluger Toma Cantacuzino, rudă apropiată cu ambii principii. Confirmarea acestui fapt e puțin probabil s-o găsim în mărturiile sau documentele directe. Însă numeroase date indirecte pot servi ca argumente grele în favoarea versiunii propuse. În opinia noastră, nu poate fi nicidecum o coincidență faptul că imediat după plecarea lui

Toma Cantacuzino din Istanbul, în iarna anului 1704, domnitorul muntean a fost de acord să-i plătească anual lui Cantemir câte zece pungi cu galbeni (*kese*) (în fiecare pungă erau 500 de kuruși) drept compensație pentru moșiile fostului voievod Șerban Cantacuzino, prevăzute ca zestre pentru fiica sa, Cassandra, căsătorită Cantemir [1, p. 311].

Între timp, așa cum am amintit mai devreme, în Fanar, unul din cele mai selecte și scumpe cartiere ale Istanbulului, pe malul golfului Cornul de Aur, în mijlocul unui mare parc, Cantemira început construcția unui palat măreț care l-a costat pe proprietar o sumă uriașă [12, p. 9]. Mai adăugăm că C. Brâncoveanu s-a angajat să nu se mai opună realegerii lui Antioh Cantemir pe tronul Moldovei (a doua oară acesta a domnit între anii 1705–1707) și să pună capăt rivalității dintre el și Dimitrie Cantemir [1, p. 311].

Analizând evenimentele din viața și activitatea lui Cantemir între anii 1704–1710, când se afla în Imperiul Otoman, nu vom găsi nici măcar o aluzie privind antrenarea lui în lupta politică pentru putere, purtată de partidele boierești din Țara Românească sau din Moldova. Mai mult decât atât, el a refuzat de câteva ori să primească *buniciul* – simbolul puterii domnitorului în Principatul Moldovei, dar și să devină capucehaie – reprezentant oficial al fratelui său, Antioh, la curtea sultanului, în timpul celei de-a doua sale domnii.

În toată această perioadă, talentul, precum și nepotolita lui energie, s-au manifestat în afara vieții politice, concentrându-se, mai ales, în sfera literaturii, filosofiei, istoriei și culturii muzicale [13]. Până la începutul războiului ruso-turc, desfășurat între anii 1710–1713, ambele părți au respectat cu strictețe condițiile acordului încheiat fără să-și încalce obligațiile cu cuvântul sau cu fapta. Însă, de îndată ce deasupra capului lui C. Brâncoveanu s-au adunat norii și curtea sultanului a trecut de la bunăvoință la mânie, suspectându-l de trădare, principele Dimitrie a depus toate eforturile, inclusiv materiale, și a apelat la toate relațiile sale la curtea sultanului pentru a putea ajunge pe tronul Moldovei și al Țării Românești [6, p. 371]. Suspiciunile Înaltei Porți față de sinceritatea și loialitatea lui Constantin Brâncoveanu au sporit considerabil în timpul crizei relațiilor politice turco-ruse din vara și toamna anului 1710. În afară de aceasta, un rol important în demascarea principelui muntean ca aliat secret al lui Petru I l-au avut scrisorile „întâmplătoare”, ajunse în mâna marelui vizir, atât din partea boierilor munteni nemulțumiți, cât și din partea regelui Suediei, Carol al XII-lea, și a Hanului Crimeei, Devlet Giray al II-lea.

Înscăunarea lui D. Cantemir pe tronul domnesc al Țării Moldovei a stârnit un nou val de rivalitate între cei doi principii. Prin intermediul informatorilor săi de

la curtea sultanului, C. Brâncoveanu a fost bine inițiat în deciziile Divanului și sarcinile puse în fața lui D. Cantemir, mai ales acelea ce să refereau la detronarea sa. Pentru a se proteja și a menține scaunul domnesc în condițiile războiului provocat între Turcia și Rusia, C. Brâncoveanu, prin scrisorile sale la Constantinopol și Moscova, a început să se detașeze activ de rivalul său. Turcilor le scria că D. Cantemir este hain și trădător și că a trecut pe partea rușilor, iar rușilor le scria ca domnitorul moldav „numai după numele său este creștin, însă în realitate este un turc adevărat, căruia nu i se poate de dat crezare” [6, p. 372].

Putem afirma că în ambele cazuri demersurile lui C. Brâncoveanu au fost luate în considerare. Rapoarte și înțelegeri secrete, precum și corespondența intensă de câteva decenii între domnitorul muntean și demnitarii din Moscova au fost înalt apreciate de către țarul rus. Dovadă este cea mai înaltă distincție care i s-a conferit – ordinul Sf. Andrei cel Primul chemat. Dacă ar fi de pus pe cântar nivelul și ponderea încrederii rușilor vis-a-vis de ambii principii, fără îndoială, credibilitatea domnitorului muntean prelua cu mult asupra încrederii în D. Cantemir. În pofida înțelegerii secrete între domnitorul Moldovei și țarul rus încheiată în or. Luțc la 13 aprilie 1711, suspiciunile rușilor față de poziția și comportamentul lui D. Cantemir au dispărut tocmai la începutul lunii iunie, atunci când principele moldav a trimis în toată țară manifestele sale în care se ordona bărbaților „...să se adune, să-și ia armele și să vină sub comanda oastei monarhului...” [14, p. 74].

O atitudine similară observăm și din partea turcilor. Contrar indicațiilor anterioare date de către sultanul Ahmed al III-lea „de a-l prinde pe Brâncoveanu vodă munteanul și de a-l trimite la Constantinopol viu” [14, p.71], după care avea să se așeze pe scaunul domnesc al Țării Românești, D. Cantemir așa și n-a primit ordinul de executare a acestei porunci. Coroborat cu alte mesaje „surprinzătoare” de la curtea sultanului, acest caz a devenit decisiv pentru schimbarea vectorului politico-militar al lui D. Cantemir și în luarea deciziei de a trece de partea țarului rus.

Rivalitatea sporită dintre cei doi domnitori a devenit o surpriză neplăcută și nedorită pentru Petru I și administrația rusă. Pentru a evita orice neînțelegere între ei, țarul a încercat să-i împace și să unească forțele militare ale ambilor principate „pentru slava și beneficiul întregii lumi creștine” [6, p. 372]. Din păcate, această inițiativă a țarului nu s-a soldat cu succes.

Campania de pe râul Prut și acțiunile politico-militare din perioada dată i-au oferit lui D. Cantemir un nou prilej de a-și manifesta rivalitatea față de domnitorul muntean. Participând activ cu ruda sa, generalul Toma Cantacuzino, la discuțiile consiliului militar

rus vis-a-vis de acțiunile împotriva armatei lui Mehmed Baltadji pașa, D. Cantemir susține energic planul generalului C.-E. Rönne care prevedea un marș spre Brăila și cucerirea acestei cetăți [15]. Pe lângă scopul militar, acțiunea respectivă avea și o misiune politică. O atenție specială a fost acordată atragerii șovăitorului domnitor al Țării Românești „de partea monarhului rus”. În caz contrar, se punea problema schimbării lui cu un alt demnitar, mai loial Rusiei și mai hotărât în acțiuni împotriva turcilor. În opinia administrației ruse, susținută integral de domnitorul Țării Moldovei, un astfel de om era Toma Cantacuzino, fostul mare spătar muntean, trecut de partea lui Petru I. O confirmare clară a acestui plan atestă scrisoarea lui P.P. Șafirov, vicescancelarul rus, adresată general-amaralului F.M. Apraksin din lagărul de la Prut la 30 iunie 1711: „...în caz dacă domnitorul de acolo (Constantin Brâncoveanu – V.Ț.), după cum s-a anunțat mai sus, se împotrivesc a se alătura armatei țarului, atunci i se poruncește (lui Toma Cantacuzino – V.Ț.) să lase poporul să aleagă în locul lui (a lui C. Brâncoveanu – V.Ț.) alt domn” [15, p. 32].

Nereușita campanie de la Prut și emigrarea lui D. Cantemir în Rusia nu au pus capăt rivalității între domnitorii Țării Moldovei și Țării Românești. Pe parcursul următorilor ani, până la moartea tragică a lui C. Brâncoveanu la Constantinopol, dar și după ea, prin corespondența adresată administrației ruse, ambii principii își aduceau învinuiri reciproce. O adevărată istorie a rivalității dintre ei a fost descrisă de către D. Cantemir în opera sa *Prescurtată descriere a dezrădăcinării familiilor lui Brâncoveanu și Cantacuzino*, scrisă la comanda lui Petru I în anul 1720 [6, p. 385]. În pofida faptului că această lucrare a fost dedicată, în mare parte, poziției și comportării lui C. Brâncoveanu și C. Cantacuzino în timpul războiului ruso-turc din 1710–1713 și „trădării”, din partea lor, a înțelegerilor și promisiunilor avute cu țarul rus, o parte din text descrie detaliile și conținutul conflictelor care s-au produs între domnitorii Moldovei și Țării Românești.

Ultimul episod de rivalitate post-mortem între D. Cantemir și răposatul C. Brâncoveanu a avut loc în anul 1721. Fiind extrem de nemulțumit de rangul de adevărat consilier privat, ce i s-a oferit de către Petru I la 20 februarie a aceluiși an și care, după părerea domnitorului Moldovei, a fost cu mult mai jos decât postul ocupat de el în principat, adresează o scrisoare către țarina Ekaterina. Printre mai multe fapte ce-au descris slujba și devotamentul lui față de coroana rusă, el a menționat meritele sale în lupta comună împotriva turcilor, subliniind că acestea au depășit cu mult acțiunile lui C. Brâncoveanu. Însă domnitorul muntean „tocmai prin promisiunile sale a dobândit cinstea și

cea mai înaltă distincție a Rusiei – ordinul Sf. Andrei cel Primul chemat” [16]. Considerând că față de el s-a comis o nedreptate, D. Cantemir a solicitat asistența Ecaterinei de a „apela la majestatea sa împăratul cu rugămintea de a oferi lui D. Cantemir, cinstea ordinului respectiv” [16, f. 4]. Solicitarea în cauză a fost repetată de câteva ori, dar n-a fost acceptată de împăratul rus.

Generalizând cele expuse, putem concluziona că relațiile dintre D. Cantemir și C. Brâncoveanu pe parcursul mai multor decenii au fost tensionate. Animozitățile dintre ei au oscilat în timp, uneori se accentuau, alteori se diminuau. Ele niciodată însă n-au degenerat în dușmănie, rămânând în limitele unei rivalități pentru putere și ocuparea scaunului domnesc.

BIBLIOGRAFIE

1. Istoria Românilor. Vol. V. București: Editura Academiei Române, 2003. 1124 p.
2. Rezachevici C. Constantin Brâncoveanu. Zărnești – 1690. Ed. a II-a. București, 2014.
3. Dinastia Cantemireștilor. Ch.: Știința, 2008. 604 p.
4. Lemni Ș. Cantemireștii. Aventura europeană a unei familii princiale din secolul al XVIII-lea. București: Polirom, 2010. 326 p.
5. Țvircun V. File din istoria vieții și activității politice a lui Dimitrie Cantemir. Chișinău: CartDidact, 2009. 107 p.
6. Цвиркун В.И. Дмитрий Кантемир. Страницы жизни в письмах и документах. СПб: Нестор-История, 2010. 412 с.
7. Байер Т. 3. История о жизни и делах молдавского государя Константина Кантемира, с российским переводом и с приложением родословия князей Кантемиров. Москва, Унив[ерситетская] тип[ография], 1783, с. 276-277.
8. Cantemir D. Istoria ieroglifică. Vol. 2, București, 1965, p. 7-9, 19.
9. Panaitescu P.P. Dimitrie Cantemir. Viața și opera. București, 1958, p. 69.
10. Stoicescu N. Dicționar al marilor dregători din Țara Românească și Moldova. Sec. XIV-XVII. București: Editura Enciclopedică Română, 1971, p. 145.
11. Dicționar Enciclopedic. București, 2003, p. 712.
12. Tvirkun V. Dimitrie Kantemir'in kısa biyografisi, Ankara, 2003, s. 8.
13. Țvircun V. Dimitrie Cantemir in the history and culture of the Ottoman Empire „Turkish Daily News”. October 26, 2003, p. 2, 4.
14. Țvircun V. Viața și destinul lui Dimitrie Cantemir. București: Litera Internațional, 2015. 256 p.
15. Țvircun V. Toma Cantacuzino – Ostaș și Demnitar. Istoria vieții în scrisori și documente. Chișinău: CartDidact, 2016, p. 30.
16. Рукописный Отдел ИРЛ (Института Русской Литературы) – Пушкинский Дом. Фонд 166. Оп.1. Д. 56 (Материалы относящиеся к Кантемиру Дмитрию Константиновичу. Письма его к Екатерине). Л. 4.